

Adolf Szyszko-Bohusz (1883–1948)

Opowieść o losach architektury polskiej po 1918 roku należałoby zacząć od Adolfa Szyszko-Bohusza nie tylko ze względu na porządek chronologiczny, ale i rolę, jaką odegrał w odbudowie państwa.

For. NAC

Jak wielu byłych legionistów, piastował w odrodzonej Polsce sztabowe stanowisko – nieoficjalnego architekta Rzeczypospolitej, zgryźliwie nazywanego Wszystko-Bohuszem. Zakres jego praktyki zawodowej

rozciągał się okazałe – od prestiżowych zleceń projektowych przez funkcję rektora na krakowskiej ASP aż po przeprowadzenie odnowy Wawelu.

Wielowątkowość tej spektakularnej kariery ściśle wiązała się z przynależnością do kręgu zaufanych Piłsudskiego, a rozległe stosunki polityczne nie raz umożliwiały Szyszko-Bohuszowi forsowanie własnych propozycji, o których wybitności ten dość apodyktyczny i pyszny twórca był święcie przekonany (tak jak w przypadku „Feniksa” na krakowskim Rynku).

Tak jako żołnierz, jak i później „architekt Piłsudskiego”, pokładał swoje patriotyczne nadzieje w Marszałku – bezgranicznie oddany i zaangażowany w rozwijanie jego kultu oraz mitu legionów. Przywiązanie do wodza oraz do idei silnej państwowości korespondowało z romantyczną wizją odrodzenia kraju. To odbiło się na koncepcjach architektonicznych Szyszko-Bohusza utrzymywanych w stylu modernizmu narodowego.

Wizja symbolicznego ożywienia była także stałym motywem w jego pracach na Wawelu. Nie zgadzając się na traktowanie wzgórze zamkowego jako zabytku wyłącznie muzealnego, sprzeciwił się współczesnym praktykom konserwatorskim, zakładającym pieczołowite zachowanie w oryginalnym kształcie. Marzył, by Wawel stał się reprezentatywnym gmachem nowej Rzeczypospolitej, odpowiednio przystosowanym do pełnienia tej funkcji. Samego siebie w tym kontekście postrzegał bardziej jako artystę niż konserwatora. Choć niektóre z jego pomysłów – zwłaszcza na Wawelu – mogą się wydawać kontrowersyjne, dorobek Adolfa Szyszko-Bohusza jest niezwykle bogaty i godny uważnego studiowania.

Kinga Zemła

Cmentarz Orłąt Lwowskich na Łyczakowie we Lwowie

Odrodzona Rzeczpospolita dbała o pamięć historyczną, a upamiętnienie Bohaterów, którzy polegli w jej służbie, było fundamentem państwowości oraz podstawą wychowania młodego pokolenia Polaków. Bodaj najdonioślejszym założeniem kommemoratywnym II Rzeczypospolitej jest Cmentarz Orłąt Lwowskich na Łyczakowie. Pochowano tam obrońców miasta, którzy oddali swe młode życie w walkach w 1918 roku. Konkurs architektoniczny na projekt nekropolii, ogłoszony przez stowarzyszenie Straż Mogił Polskich Bohaterów, wygrał dwudziestodwuletni wówczas student Politechniki Lwowskiej Rudolf Indruch (1892–1927). Imponujące założenie przestrzenne utrzymane w aurze zmodernizowanych form klasycznych znakomicie wykorzystało tarasowe ukształtowanie terenu. Jego oś znaczyła kaplica z piękną figurą dłuta Amalii Drexlerówny, łuk triumfalny oraz arkady katakumbowe składające się z 12 pylonów zespolonych romańskimi łukami (Por. Bohdan Cherkes, Andrzej Szczerski (red.), *Lwów: miasto, architektura, modernizm*, Muzeum Architektury we Wrocławiu, Wrocław 2016; *Lwów nowoczesny*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2017).

W czasie wojny nekropolia nie ucierpiała zaledwie, lecz następnie, po aneksji Lwowa przez Związek Sowiecki, była z premedytacją niszczone. Po uniezależnieniu się Ukrainy w 1991 r. możliwe stało się przystąpienie do odbudowy monumentu, ale prace restauracyjne przebiegały w atmosferze konfliktów między władzami polskimi a ukraińskimi. Odnowiony Cmentarz Obrońców Lwowa został oficjalnie otwarty przez Prezydentów Polski i Ukrainy 24 czerwca 2005 roku, lecz nie wrócił już do blasku z czasów swej świetności.

dr arch. Rafał Barycz

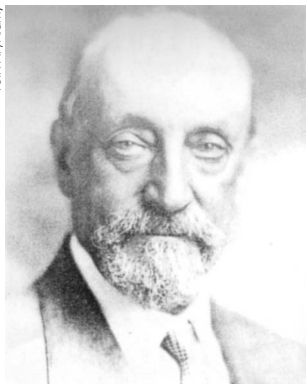

For. Klaudio Gola

Rudolf Modrzejewski (Ralph Modjeski) (1861–1940)

Fot. PAP/Alamy

Polski i amerykański inżynier mostowiec, budowniczy linii kolejowych, pionier budowy mostów wiszących. Syn wybitnej polskiej aktorki – Heleny Modrzejewskiej. W wieku 15 lat wyemigrował

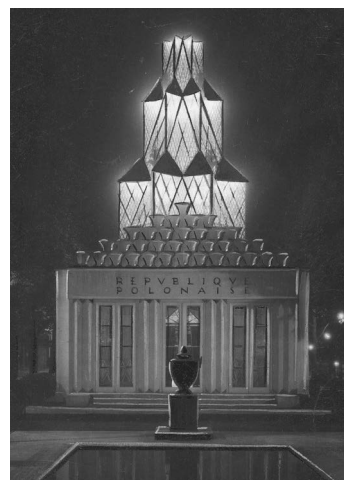
z rodzicami do USA. Studiował w paryskiej Ecole Nationale des Ponts et Chausees (Państwowej Szkole Dróg i Mostów). Mając obywatelstwo amerykańskie, nigdy nie zerwał kontaktów z Polską. W 1885 r. powrócił z Francji do USA, rozpoczął pracę konstruktora oraz budowniczego mostów i linii kolejowych, uzyskując jednocześnie stopień doktora inżynierii Uniwersytetu Stanu Illinois (1911 r.). W 1929 r. został laureatem John Fritz Gold Medal – najwyższego amerykańskiego odznaczenia w dziedzinie inżynierii oraz przyznano mu doktorat *honoris causa* Politechniki Lwowskiej. Zbudował blisko 40 mostów na największych rzekach Ameryki Północnej, m.in. Benjamin Franklin Bridge w Filadelfii (1926 r.), Ambassador Bridge w Detroit (1929 r.), Huey P. Long w Nowym Orleanie (1936 r.), San Francisco-Oakland Bay Bridge poprzez Zatokę San Francisco (1936 r.).

prof. Barbara Rymśka

Polski Pawilon na Wystawę Sztuki Dekoracyjnej w Paryżu

Folklor i rzemiosło w nowoczesnym wydaniu to główny motyw pawilonu na paryską wystawę odbywającą się w 1925 r., zaprojektowanego przez malarza, grafika i architekta Józefa Czajkowskiego. Nawiązał on w formie do kościoła, przy czym przednia część budowli przywoływała na myśl dworek szlachecki poprzez symetryczny biały front z pilastrami przypominającymi kolumny. Zwieńczona była 23-metrową szklaną wieżą podświetlaną w nocy, co dawało niesamowity efekt. Bryła wieży, składająca się z ostrosłupów zakończonych jodełkami, nawiązywała do stylu tatrzańskiego. Pawilon został doceniony przez krytyków, dzięki czemu Józef Czajkowski otrzymał Grand Prix. Przedstawiony na wystawie styl narodowy czerpał garściami z ludowych form. W połączeniu z nowoczesną formą był niesamowicie chwytliwy i nadawał upragnioną polskość.

Klaudia Giermanek

Fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

Odbudowa Zamku Królewskiego na Wawelu w Krakowie, w tym baldachim nad wejściem do krypty pod Wieżą Srebrnych Dzwonów

Fot. Ilona Koleszko

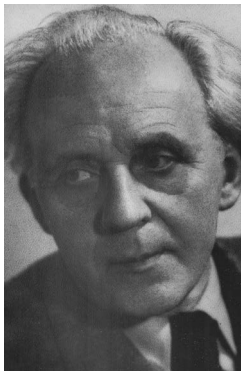

Adolf Szyszko-Bohusz (1883–1948) był najbardziej wpływowym architektem międzywojennej Polski, a swój gigantyczny sukces zawodowy zawdzięczał niewątpliwie wielkiemu talentowi architektonicznemu, ale również temu, że jako legionista (6 pułk saperów Legionów Polskich) był zaprzyjaźniony z polityczną elitą państwa.

W 1916 roku Szyszko-Bohusz został mianowany kierownikiem odnowienia Wzgórza Wawelskiego. Ogrom prac podjętych przez niego na Wawelu w latach 1918–1939 jest trudny nawet do opisanego. To m.in. rekonstrukcja Rotundy św. Feliksa i Adaukta, odnowienie większości wnętrz zamkowych, w tym sal Poselskiej i Senatorskiej, Brama Herbowa, powiększenie Krypty Wieszczów i sarkofag Juliusza Słowackiego, urządzenie krypty Marszałka Józefa Piłsudskiego. Jego zdolności organizacyjnym przy zbieraniu funduszy oraz pracom projektowym zrujnowany przez Austriaków Wawel zawdzięcza w dużym stopniu swój dzisiejszy kształt (Por. *Reakcja na modernizm. Architektura Adolfa Szyszko-Bohusza*, Instytut Architektury i Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 2013).

Nad nowym zejściem do podziemi katedry i sarkofagu I Marszałka Polski Adolf Szyszko-Bohusz zaprojektował niezwykle wymowny baldachim, do którego budowy użyto elementów z prawosławnego soboru w Warszawie, monumentu Bismarcka w Poznaniu oraz austriackich armat z Wawelu.

dr arch. Rafał Barycz

Fot. SARP

Romuald Gutt (1888–1974)

W tym roku mija 100. rocznica odzyskania niepodległości przez Polskę i 120. rocznica urodzin architekta, profesora Wydziału Architektury Wnętrz Akademii Sztuk Pięknych i dziekana Politechniki Warszawskiej w Warszawie – Romualda Gutta. W 1909, rok po ukończeniu Wyższej Szkoły Technicznej w Winterthur

w Szwajcarii, młody architekt wrócił do Polski. Zaczął od zwycięstwa w konkursie na projekt pawilonu Polski na międzynarodową wystawę w Rzymie w 1910 r. Jeszcze przed wojną przebudował dom marszałka J. Piłsudskiego w Żuławie na Wileńszczyźnie i projektował nadbudowę pałacu w Nieborowie. W okresie międzywojennym tworzył i realizował w Warszawie projekty budynków użyteczności publicznej, które do dziś są ważnymi elementami tkanki miejskiej. Jest autorem lub współautorem następujących obiektów: Hotel oficerski przy pl. Inwalidów, Zespół Państwowych Szkół Żeńskich przy ul. Górnośląskiej, Warszawska Szkoła Pielęgniarstwa przy ul. Koszykowej, siedziba Zakładu Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych przy ul. Czerniakowskiej (projekt konkursowy), budynek Szkoły Nauk Politycznych przy ul. Wawelskiej. Te wszystkie projekty łączył spójny plan funkcjonalny, wtopienie architektury w istniejący krajobraz urbanistyczny wynikający z humanistycznej wizji Profesora oraz unikatowe zastosowanie cegły cementowej w elewacji. Po II wojnie światowej zrealizował projekty cmentarzy w Palmirach, Powstańców Warszawy na Woli i pomnika Obozu Zagłady w Majdanku. W 1948 r. wygrał konkurs na projekt gmachu GUS-u przy al. Niepodległości (z T. Kobylańskim). Do 1974 r. stworzył jeszcze wiele projektów architektonicznych, m.in. Wydział Geologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Biologii PAN.

Małgorzata Jodłowska

Andrzej Pszenicki (1869–1941)

Wybitny projektant stalowych mostów i innych budowli. Ukończył w 1889 r. wydział matematyczno-fizyczny Instytutu Inżynierów Komunikacji w Petersburgu. Od 1917 r. kierował katedrą na tej uczelni, wykładał w Petersburgu na Żeńskim Instytucie Politechnicznym (1915 r.) oraz Instytucie Inżynierów Cywilnych (1916 r.). Od 1921 r. pracował na Politechnice Warszawskiej i pełnił funkcję kierownika Katedry Budowy Mostów (1921–1939 r.), dziekana Wydziału Inżynierii Lądowej (1923–1929 r.), rektora (1929–1932 r.) i prorektora (1932/1933 r.). Był autorem wielu podręczników, m.in. *Mosty żelazne II* (1928 r.), *Kurs budowy mostów* (1938 r.), *Mosty stalowe nitowane* (1954 r.). Pracując w służbie mostowej Zarządu Miejskiego Petersburga, opiekował się kilkuset mostami miasta i był współautorem projektów 43 mostów (w tym 27 stalowych), uczestniczył jako konstruktor w projektowaniu mostów na terytorium całej Rosji, np. Mostu Pałacowego (zwozdowny) w Petersburgu (1908–1916 r.). Projektował także budowle na terenie Polski: Most Józefa Piłsudskiego w Krakowie (1926–1934 r.), most kolejowy w Sandomierzu (1927 r.), konstrukcję Dworca Głównego w Warszawie (1928–1940 r.), hangary w porcie lotniczym Warszawa-Okęcie (1933 r.), most kolejowo-drogowy im. Legionów Piłsudskiego w Płocku (był to w 1938 r. najdłuższy most w Polsce).

prof. Barbara Rymśa

Dom własny Romualda Gutta w Warszawie

Dom własny Romualda Gutta przy ulicy Heine-Wrońskiego 5 w Warszawie został zaprojektowany i wzniesiony w latach 1926–28. Powstał na osiedlu nazwanym Kolonią Profesorka, w którego skład wchodzi 18 domów jednorodzinnych zaprojektowanych przez wybitnych architektów i profesorów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. Każdy z architektów miał możliwość zaprojektowania swojego własnego domu, bez żadnych wytycznych co do stylu, w jakim zostanie wykonany. W wyniku tego każda struktura nieco różniła się od innych. Dom własny

Gutta zaprojektowany zgodnie z regułami funkcjonalizmu odstawał od reszty budynków – stworzonych w stylu dworcowym. Projekt domu własnego to uskokowa, kubiczna bryła, gdzie elewacje z szarej cegły cementowej ułożone były tak, aby tworzyły naprzemiennie wysunięte i cofnięte pasy. Dzięki tworzącemu się światłocieniowi bryła budynku stała się bardziej plastyczna. Równie ważny jak sam budynek był otaczający go ogród, który, nieustannie przerabiany i ulepszany, stanowił dla architekta jednocześnie poligon doświadczalny.

Natalia Berger

Fot. Kamili Kosińska, Anna Wójcicka (Fotika Studio)

Osiedle Kolejowe „Dyrekcja” w Chełmie

Historia Osiedla Kolejowego w Chełmie sięga dwudziestolecia międzywojennego. Jego powstanie wiąże się z przeniesieniem Dyrekcji Kolei Państwowych z Radomia do Chełma, czego następstwem było opracowanie przez Adama Kuncewicza i Adama Paprockiego „Szkicu Rozbudowy Miasta Chełma”. Koncepcja powstała w 1926 roku, jej założeniem było podwojenie liczby mieszkańców miasta.

Fot. Piotr Kendzierawski

W 1928 roku na obszarze liczącym około 50 hektarów rozpoczęto budowę osiedla na planie orła z Gmachem Dyrekcji na głównej osi łączącej dworzec kolejowy z dominantą na szczycie Wzgórza Kredowego. Zabudowę mieszkalną w formie powtarzalnego modułu zaplanowano symetrycznie, tworząc skrzydła po dwóch stronach osi kompozycyjnej. Prace prawie całkowicie udało się zakończyć przed wybuchem II wojny światowej.

Autorem szczegółowej koncepcji urbanistyczno-architektonicznej był Henryk Julian Gay. Architekt, realizując ideę miasta-ogrodu, zagwarantował przyszłym mieszkańcom osiedla estetyczne i higieniczne warunki. Architektura była próbą odnalezienia i zdefiniowania tzw. stylu narodowego.

Marta Dubik, Piotr Kendzierawski

Stefan Władysław Bryła (1886–1943)

Pionier spawalnictwa i konstrukcji spawanych. Absolwent (1908 r.) Wydziału Inżynierii Lądowej i Wodnej Szkoły Politechnicznej we Lwowie (obecnie Politechnika Lwowska). Obronił doktorat (1909 r.) i uzyskał stopień doktora habilitowanego (1910 r.). Pogłębiał wiedzę na politechnikach europejskich: w Berlinie (Charlottenburg), Paryżu (Ecole Nationale des Ponts et Chausees), Londynie (University of London). Odbił praktyki zagraniczne (USA, Kanada, Japonia). W wieku 34 lat został profesorem Politechniki Lwowskiej, a od 1934 r. profesorem zwyczajnym budownictwa konstrukcyjnego na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej. Opracował ok. 250 prac naukowych, przede wszystkim z zakresu stalowych konstrukcji spawanych i spawalnictwa. Jest autorem pierwszego na świecie (1929 r.) drogowego stalowego mostu spawanego (na rzece Słudwi w Maurzycach pod Łowiczem; most jako zabytek jest udostępniony do zwiedzania). Zaprojektował wiele obiektów użyteczności publicznej, m.in. w Warszawie: budynki Muzeum Narodowego i Muzeum Wojska Polskiego, akademik przy pl. Narutowicza – 10 kondygnacji (1930 r.), budynek Poczty Głównej (1932 r.), wieżowiec „Prudential” (1933 r.) oraz np. w Krakowie budynek Biblioteki Jagiellońskiej (1934 r.), Halę targową w Katowicach (1935 r.). Współpracował przy budowie wieżowców w USA, w tym najwyższego w owym czasie Woolworth Building w Nowym Jorku. Zajmował się także polityką (poseł na sejm II RP). Od 1939 r. w czasie okupacji był dziekanem tajnego Wydziału Architektury, a jako szef komórki Robót Publicznych i Odbudowy w strukturach podziemnego państwa polskiego opracował m.in. 10-letni plan powojennej odbudowy Polski ze zniszczeń wojennych. Został wraz z całą rodziną aresztowany przez Niemców i rozstrzelany 3 grudnia 1943 r.

prof. Barbara Rymsza

Wieżowiec pracowników urzędu skarbowego w Katowicach

Wieżowiec przy ul. Żwirki i Wigury w Katowicach został wybudowany w roku 1934, dołączając tym samym do grona najwyższych wieżowców w Europie i zyskując miano najwyższego w Polsce. Tytuł ten należał do niego przez 21 lat, a potem, w roku 1955, oddał go Pałacowi Kultury i Nauki w Warszawie. Wieżowiec posiada 3 kondygnacje podziemne, niegdyś pralnie, oraz 14 nadziemnych, wyposażonych zarówno w ok. 140-metrowe apartamenty, jak i kawalerki. Gmach miał trzy windy, zbiorniki na wodę na ostatnim piętrze oraz taras widokowy na dachu. Wzniesiony został w ówczesnie nowatorskiej technologii szkieletu stalowego. Wieżowiec swój nowoczesny kształt zawdzięcza Tadeuszowi Kozłowskiemu, a stalową konstrukcję zaprojektował profesor Stefan Bryła. Budowa „pierwszego polskiego wieżowca” wywołała chęć promowania prekursorskich rozwiązań budowlanych. W 1931 roku premierę miał film *Budownictwo żelazno-szkieletowe, jego zasady i zastosowanie*. Pokazywał on budowę gmachu oraz propagował polską myśl techniczną na Śląsku.

Ewa Migatulska

Fot. Kamili Kozłowska, Anna Wajtacha (Fotika Studio)

Maksymilian Thullie (1853–1939)

Specjalista z zakresu teorii budowy mostów, rektor Szkoły Politechnicznej we Lwowie. Po odbyciu studiów w Akademii Technicznej we Lwowie i na Politechnice w Wiedniu pracował jako urzędnik na kolei lwowsko-czerniowieckiej. W 1878 r. rozpoczął pracę w Szkole Politechnicznej (Politechnice Lwowskiej), gdzie habilitował się na podstawie pracy *O krzywych influencjach*, a od 1894 r. był profesorem zwyczajnym. Był kierownikiem Katedry Budowy Mostów (1890–

1921 r.), dziekanem Wydziału Inżynierii i Wydziału Inżynierii Wodnej, dwukrotnie rektorem (w roku akademickim 1894/95 i 1910/11). Opracował ponad 260 prac naukowych, w tym pierwsze polskie podręczniki z zakresu budowy mostów wszystkich typów, m.in.: *Teoria mostów* (1885 r.), *Podręcznik statyki budowli* (1886 r.), *Mosty blaszane* (1893 r.), *Mosty sklepienne* (1902 r.), *Mosty kamienne* (1908 r.), *Mosty łukowe i wiszące* (1909 r.), *Mosty żelbetowe* (1921 r.), *Naprężenia drugorzędne w belkach kratowych* (1928 r.). Był wieloletnim radnym Rady Miasta Lwowa oraz senatorem I, II i III kadencji w II RP.

prof. Barbara Rymśza

Bank Gospodarstwa Krajowego w Warszawie

Bank Gospodarstwa Krajowego został utworzony w 1924 roku z inicjatywy ówczesnego premiera i ministra skarbu Władysława Grabskiego w wyniku połączenia czterech instytucji bankowych. Szybki rozwój Banku zdecydował o konieczności budowy jego siedziby. W celu wyłonienia architekta i projektu ogłoszono konkurs, którego laureatem został architekt Rudolf Świerczyński, ówczesnie profesor i dziekan Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. Przed rozpoczęciem projektu Świerczyński odbył podróż studialną do siedzib największych banków europejskich. Gmach zaprojektowany został do roku 1928, a budowę rozpoczęto 21 maja 1928 i ukończono ją w bardzo szybkim oraz sprawnym tempie do 6 grudnia 1931 roku. Siedziba banku była wtedy jednym z największych obiektów Warszawy; kubatura budynku była równa 110 tysięcy m³, a podany koszt budowy wyniósł 129 złotych za 1 m³, dając budżet całości w kwocie ponad 14 milionów złotych. Elewacje oblicowano małopolskim andezytem, płaskorzeźby zaprojektował Jan Szczepkowski. We wnętrzach zastosowano okładziny z marmuru i alabastru, podłogi z marmurów rodzimych oraz elementy metalowe i stalowe galwanizowane, a także ze stali nierdzewnej matowej. Bogaty był

wystrój w witraże i wystrój malarski. Przed wojną zrealizowano pierwszą część z całości objętej projektem konkursowym: 7-kondygnacyjną pierzeję od strony Alej Jerozolimskich i 5-kondygnacyjną od strony ul. Nowy Świat. W bardzo interesujący sposób uzyskano monumentalność budowli, poddając równowadze kompozycyjnej asymetrię wysokości narożnika urbanistycznego i całej bryły, między innymi poprzez monumentalny obwodowy gzyms koronujący ponad czwartą kondygnacją poprowadzony na wzór florenckich Palazzo, a nad nim poprzez uskokową tektonikę zigguratu czy też haussmanowską części wyższej od strony Alej Jerozolimskich. Ryzalit wejściowy, narysowany w wielkim porządku o wysokości trzech kondygnacji, symetrycznie umieszczony w elewacji północnej od strony Alej Jerozolimskich, dopełniał obowiązku klasycystycznej kompozycji pozostającej w równowadze z widocznym zamiarem modernistycznym kształtowania bryły. Tektonika rytmów kamiennych elewacji przypomina natomiast Szkołę Chicagowską, zakotwiczoną w swej modernistycznej interpretacji florenckiego renesansu. Ta równowaga pomiędzy wpływami modernistycznymi a referencjami i odniesieniami do kompozycji klasycznej oraz do historycznych wątków kulturowych stanowi o sile i ponadczasowości tego gmachu. Dzięki talentowi Rudolfa Świerczyńskiego ta wielowątkowa równowaga tworzy gmach raczej twórczo ewoluujący w strumieniu kulturowym Warszawy niż demiurgicznie rewolucyjny.

Andrzej M. Chołdzyński

Rudolf Świerczyński (1887–1943)

Studiował m.in. w Instytucie Politechnicznym w Warszawie (1903), Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie (1904), Wydziale Budowlanym Politechniki w Darmstadt (1905), Politechnice w Dreźnie. Finalnie w 1910 r. uzyskał dyplom inżyniera architekta. Praktykę podjął w pracowni Fritz Schumacher w Hamburgu, w pracowni Józefa Gałęzowskiego w Krakowie, a od 1912 r. w Warszawie. Projektował dwory, pałace i domy mieszkalne na Żoliborzu Oficerskim w Warszawie

Fot. Daniel Cieślowski

Fot. Kamili Krasowska, Anna Wojłach (Folka Studio)

Willa Kaźmierczaka w Katowicach

Katowicki modernizm, budownictwo jednorodzinne, funkcjonalizm – tak w kilku słowach można opisać willę mecenasa Edmunda Kaźmierczaka autorstwa Tadeusza Michejdy z 1931 roku. Jest pierwszym i jednym z nielicznych przykładów zastosowania żelaznej konstrukcji szkieletowej w domu jednorodzinnym. Szkielet wykonany w ówczesnej Hucie Królewskiej był czynnikiem sprzyjającym szybkiemu ukończeniu budowy oraz zmniejszył ciężar budynku. Stylistyka budowli bliska jest ideom Le Corbusiera. Dzięki konstrukcji szkieletowej oraz ruchomym ścianom działowym można było dowolnie komponować przestrzeń parteru na potrzeby mieszkańców. Jednak mimo to autor nie kopiował prostego stylu francuskiego architekta – forma opisywanej budowli jest wynikiem kilku przenikających się brył, a w elewacji można zauważyć różnorodnej wielkości stolarkę. W 2003 roku wykonano remont wraz z niewielką przebudową i od tego czasu budynek funkcjonuje jako restauracja, obecnie o nazwie „Bohema”.

Kinga Nycz

Gmach Towarzystwa Ubezpieczeniowego „Feniks” w Krakowie

Budowa przez austriackie Towarzystwo Ubezpieczeniowe Feniks domu dochodowego przy Rynku w Krakowie wzbudziła wielką publiczną dyskusję. Wzniesiony w 1932 roku według projektu Adolfa Szyszko-Bohusza z gruntu nowoczesny gmach, z rytmiczną elewacją kształtowaną przez rząd wykuszów okiennych rodzaju *bay-windows*, ekspresjonistyczną wydatną attyką i przeszklonymi parterami handlowymi, generował w konserwatywnym Krakowie duże kontrowersje. Śmiały projekt mógł zostać zrealizowany dzięki interwencji przyjaźniącego się z architektem prezydenta Ignacego Mościckiego. Historia przyznała rację Zbigniewowi Pronaszce, który pisał wtedy o budynku, że będzie stanowił „ślad naszej epoki, której wielu nie docenia, a która pozostawi po sobie równie wielką architekturę, jak gotyk lub renesans” (Cyt. za: Michał Wiśniewski, *Adolf Szyszko-Bohusz*, Instytut Architektury, Kraków 2013).

W czasach okupacji oryginalna elewacja „Feniksa” od strony Rynku i w połowie od ul. Św. Jana została zniszczona przez okupanta poprzez dodanie jej historyzującej sztukaterii projektu Georga Stahla, w stylu specyficznym dla nienawidzących modernizmu niemieckich hitlerowców. **Zatem składam tu publicznie postulat, by na stulecie niepodległości wolna Polska przywróciła oryginalny wygląd fasady „Feniksa” jako symbol, że Polski Feniks odrodził się z popiołów.**

dr arch. Rafał Barycz

Fot. NAC

(z Romualdem Guttem), dom własny przy ul. Myśliwieckiej w Warszawie, a także warszawskie siedziby Banku Gospodarstwa Krajowego, Gmach Ministerstwa Komunikacji, Budynek Kierownictwa Marynarki Wojennej, Dom Funduszu Kwaterunku Wojskowego, Główny Urząd Patentowy RP. To również jeden ze współtwórców Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej i jego wykładowca, zaś w latach 1931–34 dziekan WAPW. Pracował w grupie „Praesens” i był członkiem Towarzystwa Urbanistów Polskich i Stowarzyszenia Architektów Polskich.

Laureat Grand Prix na Wystawie Światowej w Paryżu w 1937 r. W 1938 r. odznaczony Złotym Wawrzynem

Akademickim Polskiej Akademii Literatury „za wybitne zasługi dla polskiej sztuki w ogóle”.

W jego monumentalnych projektach użyteczności publicznej w Warszawie widać regularne odniesienia do klasycystycznej kompozycji pozostającej w równowadze z widocznym zamiarem modernistycznym kształtowania bryły i detalu. Tektonika rytmów kamiennych elewacji jego gmachów przypomina często Szkołę Chicagowską. Architektura ta z finezją twórczo kontynuuje i rozwija zastaną kulturę materialną, ewoluując w kierunku modernizmu, a nie wchodząc na drogę demiurgicznego zerwania z przeszłością i rewolucyjnej negacji.

Andrzej M. Choldziński

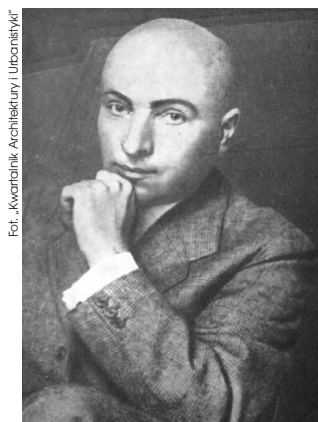
Tadeusz Tołwiński (1887-1951)

Ukończył studia architektoniczne w Karlsruhe ze specjalnością urbanistyka. W 1913 r. zdał egzamin w Instytucie Inżynierów Cywilnych w Petersburgu i rozpoczął praktykę architektoniczną w Warszawie. Od 1915 r. był jednym z organizatorów Politechniki Warszawskiej. Członek Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości. To także profesor

nadzwyczajny PW, profesor zwyczajny Politechniki Warszawskiej oraz na Wydziale Architektury. W latach 1937-38 dziekan tego Wydziału, od 1947 r. jego *doctor honoris causa*. W 1945 roku podjął pracę w BOS. Jego główne dzieła to: projekt

i realizacja zespołu budynków Szkoły Tramwajowej (obecnie III Liceum Ogólnokształcące przy ul. Rogalińskiej), projekt osady mieszkaniowej – miast-ogrodów: Żąbki oraz Podkowa Leśna. Na swoim koncie ma również projekt: odbudowy Teatru Rozmaitości, regulacji Targówka i Florentynowa, przebudowy i rozbudowy Żoliborza Oficerskiego w Warszawie, willi dla spółdzielni mieszkaniowej Sadyba w Warszawie, regulację i rozbudowę Kalisza, Ciechocinka oraz Lwowa, projekt wiaduktu linii średnicowej w Warszawie. Jako urbanista zrealizował projekty osad mieszkaniowych miast-ogrodów, które do dzisiaj są wzorcem podmiejskich jednostek sąsiedzkich. Plany regulacyjne Młocin i Żoliborza Oficerskiego, miasta-ogrodu Kamienna Góra i innych siedlisk są uznawane częścią polskiej urbanistyki okresu międzywojennego i wzorem do inspiracji oraz twórczego naśladowania. W architektonicznych dziełach Tadeusza Tołwińskiego można zauważyć interesującą ewolucję od polskiej romantycznej klasycyzującej architektury z elementami neobarokowymi (Państwowe Gimnazjum im. Stefana Batorego) do wybitnej interpretacji wczesnego modernizmu wyrastającego z tradycji klasycystycznej (Muzeum Narodowe w Warszawie). Jego urbanistyczne i architektoniczne realizacje tworzą do dziś trwałe genotyp polskiego pejzażu miast. Wszechstronna i wielowątkowa twórczość Tadeusza Tołwińskiego stanowi ponadczasową część historii polskiej architektury i urbanistyki początku XX wieku.

Andrzej M. Choldżyński

Fot. „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”

Fot. Kamil Krosówka, Anna Wojłach (Fotka Studio)

Pensjonat „Patria” Jana Kiepury w Krynicy-Zdroju

W okresie międzywojnia Krynica stała się jednym z najbardziej prestiżowych europejskich kurortów, gdzie bawiła elita ówczesnego życia towarzyskiego. Zasadny był slogan reklamowy tamtych czasów, który wołał: „nie stać Cię na Krynice – jedź za granicę!”.

Uzdrowiska zespołu popradzko-krynickiego zyskały renomę prawdziwego macecznika nowoczesnej architektury modernistycznej najwyższej próby. Pensjonat „Patria”, zbudowany w 1934 r. dla Jana Kiepury według projektu Bohdana Pniewskiego, późniejszego profesora Politechniki Warszawskiej, Nowy Dom Zdrojowy w Krynicy (proj. Witold Minkiewicz, 1939), Dom Zdrojowy w Żegiestowie (proj. Adolf Szyszko-Bohusz, 1928), pobliski pensjonat „Warszawianka” tegoż autora, inwestycja dr. Adolfa Urbana (1928), Sanatorium Ociemniałych Żołnierzy w Muszynie (proj. Włodzimierz Gruszczyński, 1935), budynki dworców kolei linowo-terenowej na Górę Parkową w Krynicy (1937) – upamiętniają międzywojenny rozwój uzdrowisk popradzkich, które zyskały wtedy europejską klasę i stanowią miłowy krok w rozwoju polskiej modernistycznej myśli architektonicznej (Por. Rafał Barycz, Paulina Szałas-Pędzińska, *Nowoczesna architektura ziem górskich*, „Builder” nr 8/2016).

Budowa „Patrii” kosztowała Jana Kiepurę zawrotną wtedy sumę 3 milionów dolarów. Budynek był uznawany za najnowocześniejszy obiekt hotelowo-uzdrowiskowy ówczesnej Europy. Swoją miodową miesiąc spędził tam przyszła holenderska para królewska. Smukłe żelbetowe filary budynku, utrzymanego w duchu zredukowanych form klasycznych, nadały mu niesamowity rytm i ekspresję. Ekskluzywne

Prudential w Warszawie

Symbol nowoczesnej Warszawy lat 30., najwyższy wieżowiec w ówczesnej Polsce – tak, chodzi o Prudential – obiekt wybudowany jako siedziba angielskiego Towarzystwa Ubezpieczeń o tej właśnie nazwie. Budynek zaprojektowany w stylu *art deco* przez Marcina Weinfeldta ma bardzo burzliwą historię. Wybudowany przed wojną, na początku mieścił w sobie przestrzeń biurową oraz luksusowe apartamenty. Na jego szczycie przez długi czas widniała antena Doświadczalnej Stacji Telewizyjnej widoczna z odległych części miasta. Bryła budynku mimo swojej masywności nie zakłóciła przestrzeni, a wręcz ją uspokoiła. Dobrze zaprojektowana stalowa konstrukcja obiektu przetrwała wiele pocisków w czasie wojny i budynek stał się symbolem zniszczeń – wykorzystywano jego wizerunek na antywojennych plakatach. Powojenna odbudowa w stylu socrealistycznym powołała do istnienia Hotel Warszawa. Od 2010 roku trwa remont mający na celu przywrócić przedwojenny wygląd budowli i lada chwila Prudential będzie znowu przyjmował hotelowych gości.

Kinga Nycz

wnętrze wykończono marmurami i alabastrami, które dostarczyła firma Ludwika Tyrowicza ze Lwowa.

Jan Kiepura, „chłopak z Sosnowca”, zrobił zawrotną karierę na najlepszych scenach operowych świata, lecz że był wielkim polskim patriotą, zbudował dla siebie w Polsce dom, a domem tym stała się „Patria”, czyli Ojczyzna.

dr arch. Rafał Barycz

Fot. SARP

Fot. T. Boucki

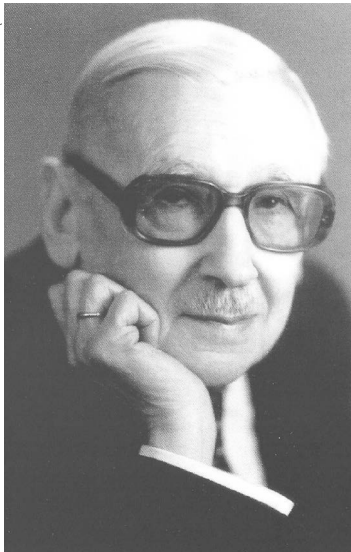

Bohdan Wiktor Kazimierz Pniewski (1897–1965)

Ukończył studia na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej. Po uzyskaniu dyplomu został profesorem tej uczelni. Z jego pomysłu powstały osiedla warszawskie na Mokotowie i Żoliborzu, a przede wszystkim pawilon firmy „Herse” na PWK w Poznaniu. Dzięki wygraniu konkursu na polskie poselstwo w Sofii zdobył kontakty z państwowymi zleceniodawcami. W wyniku tego powstał w Warszawie szereg liczących się obiektów, np. przebudowa pałacu Brühla na Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Sądy Grodzkie, Pawilon Polski na Wystawie w Paryżu, jak i niezrealizowany projekt Forum Piłsudskiego z wygraną przez niego w konkursie Świątynią Opatrzności. Podejmował się również projektowania obiektów prywatnych, jak willa przy ul. Klonowej czy pensjonat „Patria” w Krynicy. W architekturze Pniewskiego budulcem był najczęściej kamień – cech kamieniarzy nadał mu swe członkostwo honorowe – a cechy modernizmu zmiękczone są polską historią czy folklorem. Po wojnie największym problemem w jego twórczości były naciski socrealizmu, niszczące np. świetny projekt Narodowego Banku oraz Sejmu, gdzie przykładowo zmuszony był pokryć socrealistyczną dekoracją słup z nierdzewnej stali. Dalsze tego rodzaju naciski widać w biurowcu MON i gmachu Polskiego Radia, a powrót do nowoczesności w gmachu Archiwów i w Domu Chłopa. Specyficznym i gigantycznym zadaniem była rozbudowa Teatru Wielkiego, którą zakończono już po jego śmierci. Pochowany został w Alei Zasłużonych na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

Tadeusz Barucki

Fot. Politechnika Śląska

Stefan Kaufman (1894–1994)

Polski inżynier budowlany. Ukończył Politechnikę Lwowską (1920 r.). W latach 1930–1939 i zaraz po wojnie (1945–1949 r.) pracował jako naczelnik wydziału komunikacyjno-budowlanego w Śląskim

Urzędzie Wojewódzkim. Od 1945 r. był profesorem, kierownikiem Katedry Budownictwa Żelbetowego na Politechnice Śląskiej w Gliwicach, a w latach 1958–1960 dziekanem Wydziału Budownictwa. Członek Komitetu Inżynierii Państwowej Akademii Nauk od 1954 r. Prowadził prace teoretyczne i projektowe w zakresie konstrukcji żelbetowych i z betonu sprężonego. Autor kilkudziesięciu projektów mostów, w tym nagrodzonego w 1936 r. projektu mostu przy ulicy Karowej w Warszawie. Ogłosił ponad 60 prac naukowych, w tym monografie: *Mosty sprężone* (1956 r.), jako współautor: *Teoria konstrukcji sprężonych* (1961 r.) oraz *Konstrukcje sprężone* (1965 r.). Zaprojektował m.in.: most w Nowym Bieżuniu (1930 r.), wzmocnienie mostu przez Wisłę w Skoczowie (zastosował spawanie, 1935 r.).

prof. Barbara Rymśza

Franciszek Ksawery Szelański (1898–1973)

Wybitny specjalista z zakresu budowy dużych stalowych konstrukcji mostowych. Ukończył Wydział Inżynieryjny Politechniki Warszawskiej (1923 r.), obronił pracę doktorską (1927 r.), został doktorem habilitowanym (1934 r.), a w 1946 r. uzyskał tytuł profesora zwyczajnego. W latach 1924–1939 pracował także w Wydziale Mostów Departamentu Budowy i Utrzymania Kolei Ministerstwa Komunikacji (Ministerstwa Kolei Żelaznych). Zaprojektował lub weryfikował projekty ponad 200 mostów małych i średnich oraz kilkudziesięciu mostów stalowych o dużej rozpiętości, w tym odbudowywanych po wojnie, m.in. mostów przez Wisłę: kolejowego w Toruniu, drogowo-kolejowego w Grudziądzu, kolejowego Pod Cytadelą w Warszawie (most spawany o węzłach nitowanych) oraz mostów drogowego i kolejowego w Górze Kalwarii. Prowadził badania wytrzymałości połączeń spawanych i spawano-nitowanych, a także połączeń klejonych w mostach stalowych. Badał połączenia na śruby sprężające oraz zastosowanie kompozytów polimerowych do budowy mostów. Wprowadził spawanie do mostownictwa kolejowego. Zaprojektował pierwszy w Polsce most kolejowy z dźwigarami spawanymi (most przez rzekę Drwęcę na linii Toruń–Sierpc oddano do użytku w 1936 r. i jest on eksploatowany do dzisiaj).

prof. Barbara Rymśza

Fot. Kamili Kosińska, Anna Wojtacha (Fotka Studio)

Domy osiedla Związkowiec w Warszawie

Domy osiedla Związkowiec przy ul. Ceglowskiej w Warszawie zostały zaprojektowane przez m.in. Bohdana Lacherta i Józefa Szanajcę, Maksymiliana Goldberga i Hipolita Rutkowskiego, Mieczysława Łokcikowskiego i Marię Wroczyńską, Jana Zabłockiego i Romualda Millera ok. 1935 roku. Pierwotnie były to 22 piętrowe domy jednorodzinne, drewniane z prefabrykatów, zrealizowane na wystawę budowlano-mieszkaniową Tani Dom Własny (Polskiego Towarzystwa Reformy Mieszkaniowej). Dom numer 12, Mister publicznosci 1932 projektu Romualda Millera, potraktowano jako wzór dla kilkudziesięciu innych budynków wybudowanych na osiedlu. Miller opatentował własną konstrukcję ścian (od zewnątrz szalowanie deskami lub tynk na siatce, od wewnątrz tynk na trzcinie). Po wystawie projekty kubicznych domków kupiła Spółdzielnia Związku Zawodowego Pracowników Kolei Związkowiec i zabudowała nimi cały kwartał.

Natalia Berger

Kolej linowa na Kasprowy Wierch

Kolej linowa na Kasprowy Wierch została zbudowana w latach 1935–36 w rekordowym czasie 227 dni z inicjatywy ówczesnego prezesa Polskiego Związku Narciarskiego i wiceministra transportu Aleksandra Bobkowskiego, prywatnie zięcia prezydenta Ignacego Mościckiego, przez specjalnie do tego celu powołaną spółkę „Linkol Kasprowy”. Budynki kolejki – bazowa w Kuźnicach (1027 m n.p.m.), pośrednia na Myślenickich Turniach (1352 m n.p.m.) i górna (1959 m n.p.m.) pod kopułą Kasprowego Wierchu, jak również położony nieopodal gmach Wysokogórskiego Obserwatorium Meteorologicznego (1987 m n.p.m.), zaprojektowane przez Aleksandra i Annę Kodelskich, stanowią szczytowe osiągnięcie modernizmu międzywojennego.

Kolejka na Kasprowy Wierch była wprawdzie sześćdziesiątym tego typu urządzeniem na świecie, ale żadna przed nią nie została zaopatrzona w tej klasy architekturę (Por. Maciej Pinkwart, Eugeniusz Wojdecki, *Po linie do nieba*, Polskie Koleje Linowe, Zakopane 2006).

Stacje kolei linowej na Kasprowy Wierch w Tatrach są budynkami pionierskimi w wymiarze światowym z racji swej wyjątkowej jakości architektonicznej, która znacznie wyprzedzała współczesne jej budowle kolejek górskich z innych krajów Europy. Sama budowa kolei na Kasprowy była wymownym świadectwem ambicji, aspiracji oraz siły organizacyjnej odrodzonego państwa. Prace budowlane prowadzono w skrajnych warunkach terenowych i klimatycznych, zasadniczo zimowych, przy zaangażowaniu ponad tysiąca pracowników. Transport materiałów budowlanych odbywał się na plecach robotników, a także furmankami, do których zaprzęgnięto silne i wytrzymałe konie huculskie. W niedzielę 15 marca 1936 roku pierwszy srebrny wagonik dojechał na szczyt Kasprowego Wierchu.

dr arch. Rafał Barycz

Fot. dzięki uprzejmości Fotopolika

Kelles Krauze (1885–1945)

Był architektem z zawodu, ale też zapalonym malarzem, ważną postacią w lubelskim środowisku artystycznym oraz propagatorem sztuki i funkcjonalnej architektury. Projektując, skupiał się przede wszystkim na funkcjonalności budynku, stosował obszerne doświetlone pomieszczenia, symetryczne fasady oraz wypełnione światłem klatki schodowe. W jego dorobku można znaleźć drewniane kościoły, domy mieszkalne, wille, pałace i obiekty przemysłowe. Zaprojektował wiele gmachów państwowych oraz budynków użyteczności publicznej, np. łaźnię miejską przy ul. Bronowickiej 2. Jego budynki były w rozsądny sposób monumentalne, surowe i funkcjonalne. Studiował w Kijowie i Petersburgu, ale ostatecznie skończył Politechnikę Lwowską, później wyjechał na „grand tour” po Europie, lecz osiadł na dłuższy czas w Monachium, gdzie uczył się malarstwa u Juliusa Extera w Królewskiej ASP. Następnie przeniósł się do Lwowa, gdzie współpracował ze Stanisławem Ulejskim i Karolem Richtmanem. Po roku wyjechał do Paryża, by znowu uczyć się malarstwa, tym razem pod okiem Williama Laparra, spowinowaconego z Pawłem Landowskim, autorem pomnika Chrystusa Odkupiciela w Rio de Janeiro.

Katarzyna Dudek, Jan Motyka

Kamienica przy ulicy PCK w Katowicach

Kamienica mieszkalna znajduje się na ulicy PCK 6 w Katowicach i została zaprojektowana przez Karola Schayera. Obiekt został wzniesiony w 1936 roku dla adwokata Wojciecha Żytomirskiego. Wyróżnia się oryginalnością rozwiązań oraz kształtem. Mieszkania w kamienicy mają duży metraż, niektóre posiadają powierzchnię nawet 200 mkw. Kamienica cechuje się przeszklonymi loggiami, nadwieszonym ryzalitem, pasowym układem okien, podciętym parterem z wolnostojącym słupem oraz ażurową balustradą obiegającą dach. Budynek jest jednym z pierwszych obiektów w Katowicach, w którym zostały zastosowane ogrody zimowe.

Agata Janik

Fot. Kamil Krasówka, Anna Wojtacha (Fotika Studio)

Fot. Muzeum Politechniki Warszawskiej

Aleksander Wasiutyński (1859–1944)

Światowej sławy ekspert w dziedzinie kolejnictwa, pionier w zakresie badania toru podczas jazdy pociągów. Twórca koncepcji przebudowy Warszawskiego Węzła Kolejowego i budowy Linii Średnicowej w Warszawie. W 1884 r. ukończył Instytut Inżynierów Komunikacji w Petersburgu, a w 1909 r. został profesorem zwyczajnym w dziedzinie dróg żelaznych. Od 1934 r. wykładał jako profesor na Politechnice Lwowskiej. Został honorowym profesorem Politechniki Warszawskiej. Przez wiele lat był pracownikiem Wydziału Drogowego Kolei Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej. Podczas Powszechnej Wystawy Światowej w Paryżu (1900 r.) został odznaczony Złotym Medalem za metody badań odkształceń torów kolejowych. Największe jego dzieło to *Drogi żelazne* (1910 r.). Na zdjęciu trzeci od lewej.

prof. Barbara Rymśa

Dom z żaglem w Warszawie

Dom z żaglem przy al. Przyjaciół 3 w Warszawie, projektu Juliusza Żórawskiego, powstał w 1937 roku zgodnie z zasadami Le Corbusiera (uniesienie budynku ponad poziom terenu na słupach, płaski dach, wstęgowe okna, wolny plan i wolna fasada). Jednak nie tylko to wyróżniało budynek na tle innych. Architekt postanowił wyposażać go w markizy okienne (niezachowane), ściany z alabastru, domofony oraz windy. Maszynownię wind z kolei przykrył betonowym daszkiem przypominającym swoją abstrakcyjną formą żagiel. Działanie to oraz wyposażenie w detale w postaci drzwi wejściowych przypominających ster statku są przykładem zastosowania przez architekta stylu marynistycznego. Kamienica ta stała się symbolem luksusu w latach 30.

Natalia Berger

Fot. Kamila Krasówka, Anna Wójcicka (Folke Studio)

Dom mieszkalny Funduszu Emerytalnego Komunalnej Kasy Oszczędności Powiatu Krakowskiego w Krakowie

Fot. NAC

Fryderyk Tadanier (1892–1960) był jednym z najciekawszych architektów międzywojnia. To spod jego ręki wyszedł w 1936 r. słynny krakowski wieżowiec przy pl. Szczepańskim – dom mieszkalny Funduszu Emerytalnego Powiatowej Komunalnej Kasy Oszczędności, którego kongenialna ekspresyjna forma i odważna sylweta niezmiennie cieszą oczy kolejnych pokoleń krakowian.

Krakowski „niebotyk” zbudowano z wykorzystaniem najnowocześniejszych ówczesnych technologii, w tym systemu prefabrykowanych stropów ISTEK (Por. Kamila Twardowska, *Fryderyk Tadanier*, Instytut Architektury, Kraków 2016). Wznoszeniu budynku KKOPK towarzyszyło wiele kontrowersji, lecz gdy opadł kurz emocji, okazało się, że dobrze wpisał się on w urbanistyczny kontekst pl. Szczepańskiego, dowodząc, że wysokiej klasy nowoczesna architektura ma pełne prawo do obecności w zabytkowych centrach miast. Projektowane przez Fryderyka Tadaniera budynki wskazują, że międzywojenna Polska miała ambicje, a architektura była narzędziem modernizacji i symbolem aspiracji niepodległego państwa, którego stulecie odrodzenia w tym roku obchodzimy.

dr arch. Rafał Barycz

UWALNIAMY, PRZESTRZEŃ

UCHYLNNO-OBROTOWE OKNO DACHOWE **FPP-V preSelect**

Otwierając uchylnie
okno FPP-V preSelect
zyskujesz więcej przestrzeni
na poddaszu, komfort
podejścia do okna
oraz nieograniczony widok
na zewnątrz.

Okno FPP-V preSelect to także:

- wysoka trwałość i funkcjonalność - opatentowany system okuć, oddzielający funkcję uchylną od obrotowej, umożliwia realizację wybranego sposobu otwierania,
- podwyższone bezpieczeństwo - innowacyjny system **topSafe** znacznie podnosi bezpieczeństwo użytkowe i antywłamaniowe okna,
- zdrowy mikroklimat na poddaszu - automatyczny nawiewnik **V40P** dostarcza optymalną ilość świeżego powietrza i chroni przed wychłodzeniem wnętrza.